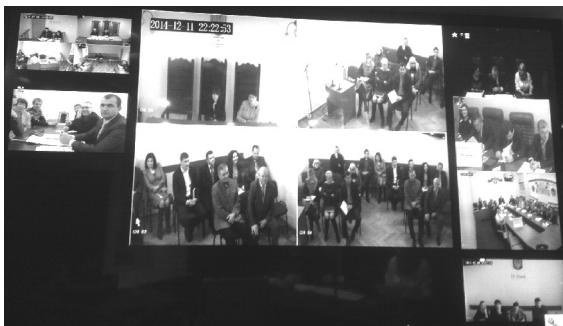

Детальний аналіз щодо спорів про визнання недійсними договорів лізингу провів суддя Господарського суду Хмельницької області **Віктор Шпак**.

Усі виступи супроводжувались обговореннями, під час яких кожен учасник мав змогу поділитися своїми міркуваннями щодо проблемних питань.

Підбиваючи підсумки відеоконференції, усі учасники відмітили важливість такого заходу, а судді Вищого господарського суду України – значущість та корисність висловлених думок для подальшого їх врахування під час підготовки роз'яснень з відповідних питань.

*На думку учасників відеоконференції,
господарські спори у сфері лізингових правовідносин
потребують формування
усталених правових підходів*

Довідка за результатами вивчення та узагальнення судової практики вирішення господарськими судами спорів, що пов'язані з обігом цінних паперів за 2012–2013 роки

(витяг)

* * *

Зміст

Вступ

Розділ 1. Нормативно-правове регулювання відносин, що пов'язані з обігом цінних паперів

Розділ 2. Підвідомчість господарським судам спорів, що пов'язані з обігом цінних паперів

2.1. Щодо підвідомчості господарським судам спорів, що пов'язані з обігом деяких видів цінних паперів (векселів, облігацій тощо, крім акцій)

2.2. Щодо підвідомчості справ у спорах, що пов'язані з обігом акцій

2.3. Щодо питання підвідомчості господарським судам спорів про облік прав на цінні папери за участю фізичних осіб

2.4. Щодо спорів, які розглядаються за різними видами судочинства

Розділ 3. Підсудність господарським судам справ у спорах, що пов'язані з обігом цінних паперів

Розділ 4. Спори про визнання недійсними рішень загальних зборів учасників господарських товариств, що пов'язані з обігом цінних паперів

Розділ 5. Визнання права власності на цінні папери та внесення змін до реєстру власників цінних паперів

5.1. Щодо визнання права власності на цінні папери

5.2. Щодо спорів, які пов'язані з внесенням змін до реєстру власників цінних паперів

Розділ 6. Випуск та обіг цінних паперів

6.1. Спонування до укладення договору купівлі-продажу цінних паперів

6.2. Визнання недійсним договору купівлі-продажу цінних паперів

6.3. Визнання недійсним договору поруки до договору купівлі-продажу цінних паперів

6.4. Визнання недійсним договору застави цінних паперів

6.5. Визнання недійсним договору дарування цінних паперів

6.6. Визнання недійсним договору комісії цінних паперів

6.7. Спори, що пов'язані з обігом векселів

6.8. Стягнення заборгованості за договором купівлі-продажу цінних паперів

6.9. Стягнення заборгованості за договором міни цінних паперів

Розділ 7. Спори, що пов'язані зі зміною статутного капіталу акціонерного товариства

7.1. Щодо обов'язкового викупу цінних паперів

7.2. Щодо реалізації переважного права на придбання акцій

7.3. Щодо поширення переважних прав акціонера на випадки відчуження акцій на підставі договорів міни або дарування

7.4. Щодо строків та порядку реалізації акціонерами переважного права

Висновки

Вступ

На виконання плану роботи Вищого господарського суду України (далі – ВГСУ) на 2014 рік суддею, секретарем першої судової палати **Л. Б. Івановою** та головним консультантом відділу забезпечення роботи секретаря першої судової палати **І. В. Криштак** здійснено вивчення та узагальнення судової практики застосування законодавства з розгляду справ у спорах, що пов'язані з обігом цінних паперів за 2012–2013 роки.

Протягом періоду, що розглядається, місцевими господарськими судами України розглянуто **571** справу, що пов'язана з обігом цінних паперів. Апеляційними господарськими судами України упродовж звітного періоду розглянуто **209** справ, із них: змінено та скасовано – 49 процесуальних документів. У касаційному порядку переглянуто **83** справи, у яких змінено та скасовано – 22 процесуальних документи.

Розділ 1. Нормативно-правове регулювання відносин, що пов'язані з обігом цінних паперів

При вирішенні спорів, що пов'язані з обігом цінних паперів, господарським судам необхідно застосовувати як загальні норми Господарського кодексу України (далі – ГК України) та Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), зокрема приписи розд. III гл. 14 цього Кодексу та глав 8, 12, 24, 29, 55, 70, так і норми спеціальних законів та підзаконних актів, які регулюють зазначені відносини.

Розділ 2. Підвідомчість господарським судам спорів, що пов'язані з обігом цінних паперів

Відокремлюючи справи у спорах, що пов'язані з обігом цінних паперів та обліком прав на цінні папери, необхідно виходити з наступного.

Відповідно до підп. 11 п. 1 ст. 1 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» під **обігом цінних паперів** розуміється вчинення правочинів, які пов'язані з переходом прав на цінні папери і прав за цінними паперами, крім договорів, що укладаються у процесі емісії, при викупі цінних паперів їх емітентом та купівлі-продажу емітентом викуплених цінних паперів.

У господарському процесуальному законодавстві відсутні норми, які прямо встановлювали б спеціальну підвідомчість спорів, що пов'язані з обігом цінних паперів. У грудні 2010 року набули чинності зміни до ст. 12 ГПК України, якими до підвідомчості господарських судів прямо віднесено розгляд справ у спорах щодо обліку прав на цінні папери.

2.1. Щодо підвідомчості господарським судам спорів, що пов'язані з обігом деяких видів цінних паперів (векселів, облігацій тощо, крім акцій)

Проведений аналіз судової практики свідчить, що при визначенні підвідомчості спорів, пов'язаних із обігом цінних паперів (крім корпоративних спорів, передбачених п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК України), господарські суди виходили з положень ст. 1 ГПК України, тобто **враховували суб'єктний склад учасників спору**. Зокрема у справі № 5011-72/6125-2012 постановою Київського апеляційного господарського суду від 25.10.2012 скасовано рішення місцевого господарського суду, провадження у справі припинено на підставі п. 1 ч. 1 ст. 80 ГПК України.

2.2. Щодо підвідомчості справ у спорах, що пов'язані з обігом акцій

Сталою є судова практика щодо визначення підвідомчості спорів, які пов'язані з емісією цінних паперів, розміщенням акцій, у тому числі їх обігом, що виникають між акціонерами (учасниками) господарського товариства та товариством (крім корпоративних спорів, передбачених п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК України). Господарські суди приймають такі спори до розгляду за правилами ст. 1 ГПК України, тобто з урахуванням суб'єктного складу учасників спору. Така судова практика відповідає роз'ясненням Верховного Суду України, які викладені у п. 7 постанови Пленуму від 24.10.2008 № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» (далі – постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 № 13).

Спори про визнання права власності на акції (у тому числі у порядку спадкоємства), укладення, розірвання, зміну, виконання, а також визнання недійсними договорів купівлі-продажу акцій та спори щодо інших правочинів з акціями, крім спорів, пов'язаних з порушенням переважного права на придбання акцій, які не є такими, що виникають з корпоративних відносин, залежно від суб'єктного складу сторін підлягають розгляду господарськими або загальними судами. У таких випадках господарські суди припиняють провадження у справах на підставі п. 1 ч. 1 ст. 80 ГПК України. Прикладом є справи № 5011-13/2499-2012, 908/1676/13, 2/190-ПН-10, 5011-41/2446-2012, 5006/32/101пн/2012 тощо.

Отже, під час визначення підвідомчості у спорах, які пов'язані з обігом акцій, господарським судам **необхідно розрізняти правовідносини щодо акцій як речей та правовідносини з приводу реалізації корпоративних прав, посвідчених акціями**. Хоча змістом акцій є посвідчені ними корпоративні права, однак відповідно до ст. 177 ЦК України цінні папери (у тому числі акції) є речами. Корпоративними є відносини, що пов'язані з реалізацією корпоративних прав, посвідчених акціями. Відносини, які пов'язані з обігом акцій, до корпоративних не належать.

2.3. Щодо питання підвідомчості господарським судам спорів про облік прав на цінні папери за участю фізичних осіб

Пункт 5 ч. 1 ст. 12 ГПК України, на відміну від п. 4 цієї статті, не передбачає спеціального суб'єктного складу сторін у спорі щодо обліку прав на цінні папери. Чинне законодавство України не містить чіткого визначення поняття обліку цінних паперів. Однак результати аналізу його положень дають підстави вважати, що відносини, пов'язані з **обліком цінних паперів**, – це є відносини, які регулюються законодавством про депозитарну систему України щодо внесення депозитарною установою облікових даних до рахунку у цінних паперах власника цінних паперів, що пов'язано з переходом прав на такі цінні папери та реалізацією таких прав.

Виділяють два види прав щодо цінних паперів – права на цінні папери та права за цінними паперами. Обліку підлягають як права на цінні папери, так і права за цінними паперами. **Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 12 ГПК України господарським судам підвідомчі справи у спорах щодо обліку прав на цінні папери.**

За змістом ч. 1 ст. 2 Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» облік цінних паперів є окремою групою правових відносин, відмінною від відносин обігу цінних паперів. Так, згідно з цією статтею фондовий ринок (ринок цінних паперів) – це сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів).

Судова практика з підвідомчості справ у спорах щодо обліку прав на цінні папери за участю фізичних осіб не є однозначною. З одного боку, суди дотримуються позиції, що такі спори мають розглядатися у господарських судах незалежно від суб'єктивного складу сторін, тобто в тому числі й за участю фізичних осіб (не підприємців).

В обґрунтування вказаної правової позиції суди посилаються на п. 1.7 рекомендацій президії ВГСУ від 28.12.2007 № 04-5/14 «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» (далі – рекомендації президії ВГСУ від 28.12.2007 № 04-5/14), згідно з яким у вирішенні питання про підвідомчість спорів щодо внесення або визнання недійсними змін до реєстрів власників іменних цінних паперів, укладення, зміни, розірвання або визнання недійсними договорів на ведення реєстрів власників іменних цінних паперів за позовами акціонерів господарським судам необхідно враховувати, що **відносини з обліку прав власності на цінні папери є такими, які пов'язані з реалізацією корпоративних прав.** Прикладом такої судової практики є справи №№ 2-169/07, 5023/5570/12 та 27/17-1953-2011.

У той самий час існує й інша судова практика щодо підвідомчості означених спорів. Так, у справі № 904/699/14 ухвалою Господарського суду Дніпропетровської області від 07.02.2014 відмовлено у прийнятті позовної заяви про визнання недійсним біржового контракту, визнання права власності на прості іменні акції тощо. Наведена ухвала суду мотивована тим, що заявлений позивачем позов у спорі щодо обліку прав на цінні папери, за участі у ньому фізичних осіб, за своїм суб'єктивним складом не підлягає вирішенню в господарських судах України. Крім того, дана позовна заява не може бути розглянута господарським судом і як така, що подана у спорі, який виник з корпоративних відносин.

З урахуванням зазначеного господарським судам під час розгляду спорів даної категорії необхідно виходити з наступного.

Справи, що віднесені до підвідомчості господарських судів, процесуальним законом кваліфікуються за сукупністю предметного та суб'єктного критеріїв.

За предметним критерієм до компетенції господарських судів належать, у тому числі, справи у спорах щодо обліку прав на цінні папери (п. 5 ч. 1 ст. 12 ГПК України). Разом із тим, **оскільки п. 5 ч. 1 ст. 12 ГПК України, на відміну від п. 4 вказаної норми (справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин), не визначає спеціального суб'єктного складу сторін у спорі щодо обліку прав на цінні папери, склад сторін у зазначеній категорії справ має визначатися на загальних підставах, тобто виходячи з положень статей 1 та 21 ГПК України.**

У той самий час господарським судам потрібно враховувати, що, якщо позивач – фізична особа у справі щодо обліку прав на цінні папери обґрунтує свої позовні вимоги порушенням його корпоративних прав, такий спір необхідно розглядати як корпоративний, що має розглядатися в порядку господарського судочинства.

2.4. Щодо спорів, які розглядаються за різними видами судочинства

ГПК України не передбачає можливості об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства. Тому в разі подання позову, в якому

такі вимоги об'єднано, господарський суд приймає позовну заяву в частині вимог, що підлягають розгляду господарськими судами, а в іншій частині з посиланням на п. 1 ч. 1 ст. 62 ГПК України – відмовляє у прийнятті позовної заяви. Якщо під час розгляду справи буде встановлено, що провадження у відповідній частині порушено помилково, господарський суд припиняє провадження у справі в цій частині згідно з п. 1 ч. 1 ст. 80 ГПК України. Така позиція відповідає роз'ясненням, що викладені у п. 14 постанови пленуму ВГСУ від 24.10.2011 № 10 «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам». Прикладом є справа № 910/2155/14.

Розділ 3. Підсудність господарським судам справ у спорах, що пов'язані з обігом цінних паперів

Аналіз судової практики свідчить, що в цілому у судів не виникало проблемних питань під час визначення підсудності господарським судам справ у спорах, які пов'язані з обігом цінних паперів. Господарські суди враховували, що відповідно до статей 13 та 15 ГПК України підсудність господарських справ визначається за предметними і територіальними ознаками. При цьому згідно з п. 7 ст. 16 ГПК України справи у спорах щодо обліку прав на цінні папери розглядаються господарським судом за місцезнаходженням емітента. Можливості визначення підсудності справи самими сторонами у договорі цим Кодексом не передбачено.

Розділ 4. Спори про визнання недійсними рішень загальних зборів учасників господарських товариств, що пов'язані з обігом цінних паперів

Спори про визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів, на яких вирішувалися питання, що пов'язані з цінними паперами (акціями), господарськими судами в більшості випадків розглядаються в контексті корпоративного спору.

Під час розгляду господарськими судами справ у таких спорах судам потрібно мати на увазі, що учасниками товариства з обмеженою відповідальністю, яке створюється внаслідок перетворення акціонерного товариства, можуть бути тільки особи, які є акціонерами акціонерного товариства на дату прийняття рішення про реорганізацію шляхом перетворення та обміняли належні їм акції на частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю, що створюється (*справа № 5027/382/2012*).

Законодавством України не передбачено, що виділ акціонерного товариства може бути здійснений на підставі рішення суду за позовом акціонерів у разі, якщо загальні збори відповідно до ст. 86 Закону України «Про акціонерні товариства» не приймають (не можуть прийняти) таке рішення (*рішення Господарського суду Івано-Франківської області від 03.12.2013 у справі № К-3/172-5/47*).

Розділ 5. Визнання права власності на цінні папери та внесення змін до реєстру власників цінних паперів

5.1. Щодо визнання права власності на цінні папери

Набуття права власності на цінні папери здійснюється за загальними правилами ЦК України через укладення договорів: купівлі-продажу, дарування, внаслідок спадкування тощо.

12 жовтня 2013 року набрав чинності Закон України «Про депозитарну систему України» від 13.04.2012 № 4651-VI (далі – Закон), який визначає *права на цінні папери* як речові права (право власності, інші визначені законом речові права), *права за цінними паперами* – права, що виникають із зобов'язання емітента за розміщеними ним цінними паперами (право на участь у загальних зборах акціонерів, право на отримання доходу, інші права, визначені законом та/або рішенням емітента).

Наразі судова практика щодо розгляду господарських справ згідно з чинним зазначеним вище Законом України ще не є напрацьованою.

Із узагальненого аналізу практики розгляду господарськими судами даної категорії справ у 2012–2013 роках убачається, що господарські суди враховували наступне. Відповідно до частин 3 та 4 ст. 5 Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10.12.1997 (втратив чинність 06.07.2012) право власності на цінні папери, що випущені в бездокументарній формі, переходить до нового власника з моменту зарахування цінних паперів на рахунок власника у зберігача. **Підтвердженням права власності на цінні папери є сертифікат, а в разі знерухомилення цінних паперів чи їх емісії в бездокументарній формі – виписка з рахунку у цінних паперах**, яку зберігач зобов'язаний надавати власнику цінних паперів (*справа № 910/9416/13*).

Аналіз матеріалів узагальнення засвідчив, що під час розгляду справ зазначеної категорії господарські суди встановлювали наявність у позивачів підстав для визнання їх права власності на цінні папери. Суди виходили з того, що основною умовою задоволення такого позову є наявність у позивача доказів, які підтверджують його право власності на майно. Такими доказами відповідно до норм процесуального законодавства України (ст. 32 ГПК України) є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд у визначеному законом порядку встановлює наявність обставин, на яких ґрунтуються вимоги позивача. Насамперед, сторони підтверджували наявність права власності в судовому процесі на підставі **правовстановлюючих документів** (*рішення господарських судів: Київської області від 28.11.2012 у справі № К19/052-12, Харківської області від 09.09.2013 у справі № 922/2673/13, Полтавської області від 30.08.2012 у справі № 18/1060/12 та постанова ВГСУ від 05.02.2013 у справі № 11/5026/852/2012*).

Відповідно до п. 14 розд. VII Положення «Про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів», затвердженого рішенням ДКЦПФР від 17.10.2006 № 1000 (положення втратило чинність відповідно до рішення НКЦПФР від 24.06.2014 № 808), внесення до системи реєстру записів про перехід прав власності за цінними паперами за наслідками цивільно-правових договорів здійснюється реєстроутримувачем на підставі подання документів, **згідно з якими переходить право власності на відповідні іменні цінні папери** (*рішення Господарського суду Житомирської області від 02.10.2012 у справі № 11/5007/1033/12*).

Аналіз матеріалів узагальнення засвідчив, що господарські суди за наявності правових підстав визнають належним способом захисту права власності особи, яка придбала за договором іменні акції, звернення такої особи з позовом про визнання права власності на ці акції та зобов'язання реєстратора власників цінних іменних паперів здійснити реєстрацію переходу права власності у випадку, якщо попереднім власником не складено передавального розпорядження, а його діяльність припинена.

Загалом проведений аналіз рішень господарських судів привів до висновку, що позовні вимоги про визнання права власності на цінні папери найчастіше розглядалися судами не як самостійні. Такі вимоги заявлялися позивачами разом з вимогами щодо внесення змін до реєстру власників іменних цінних паперів, визнання недійсними рішень загальних зборів учасників господарських товариств та визнання недійсними договорів щодо цінних паперів тощо.

5.2. Щодо спорів, які пов'язані з внесенням змін до реєстру власників цінних паперів

До втрати чинності Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» діяльність щодо ведення реєстру власників іменних цінних паперів здійснював емітент або реєстратор. Якщо кількість власників іменних цінних паперів емітента перевищувала кількість, визначену НКЦПФР як максимальну для організації самостійного ведення реєстру емітентом, емітент зобов'язаний був доручити ведення реєстру реєстратору шляхом укладення відповідного договору.

Рішення про передачу ведення реєстру власників іменних цінних паперів приймається наглядовою радою акціонерного товариства. Загальні збори акціонерів або спостережна рада акціонерного товариства затверджують умови договору на ведення реєстру влас-

ників іменних цінних паперів у порядку, визначеному статутом товариства (*прикладом є справа № 30/166-10-4664, яка ще переглядається у касаційному порядку*). Зазначимо, що такий облік прав здійснювався до часу переведення акцій у бездокументарну форму; на сьогодні облік акцій здійснюється Національним депозитарієм та депозитарними установами.

Господарські суди враховували, що відповідно до абз. 8 п. 29 розд. VII Положення «Про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів», затвердженого рішенням ДКЦПФР від 17.10.2006 № 1000 (положення втратило чинність відповідно до рішення НКЦПФР від 24.06.2014 № 808), реєстроутримувач не має права самостійно здійснювати коригувальну операцію, якщо помилка виникла не з вини реєстроутримувача, містилася у документах, на підставі яких здійснено операцію в системі реєстру. Якщо виправлення цих помилок пов'язане зі змінами кількості цінних паперів на особових рахунках, то такі зміни **вносяться реєстроутримувачем до системи реєстру за письмовим розпорядженням особи, яка подавала документи для проведення операції**. При цьому, якщо виправлення цих помилок не стосується зміни кількості цінних паперів на особових рахунках, то такі зміни вносяться реєстроутримувачем до системи реєстру за письмовою заявою зареєстрованої особи, на особовому рахунку якої здійснюється виправлення (*справа № 910/2581/13*).

Згідно з п. 2 розд. 8 зазначеного вище Положення, зокрема у **випадку анулювання дії ліцензії** на провадження діяльності з ведення реєстру власників іменних цінних паперів, **реєстратор у встановлений законодавством строк повинен здійснити передачу реєстру**, але не пізніше ніж 10 робочих днів від дати набрання чинності рішенням про анулювання ліцензії (*рішення Господарського суду Харківської області від 28.02.2013 у справі № 922/693/13*).

Акціонери не вправі оскаржувати в судовому порядку договори між акціонерним товариством та реєстратором власників іменних цінних паперів про ведення реєстру власників іменних цінних паперів, оскільки вони не є стороною договору. Така правова позиція міститься у п.п. 50 та 51 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 № 13 та п. 2.2.1 рекомендацій президії ВГСУ від 28.12.2007 № 04-5/14 (*рішення Господарського суду Сумської області від 13.03.2012 у справі № 5021/2857/2011, що залишене без змін постановою апеляційного господарського суду від 15.05.2012*).

Таким чином, найчастіше до господарських судів подавали позов про визнання недійсними договорів на ведення реєстру власників іменних цінних паперів або розірвання таких договорів. Також спори у даній категорії справ виникали через невчасне внесення змін чи невнесення змін до реєстру власників іменних цінних паперів у зв'язку зі зміною власників таких паперів. Зауважимо, що позовні вимоги щодо внесення змін до реєстру власників іменних цінних паперів не розглядалися як самостійні, найчастіше такі позовні вимоги заявлялися разом з вимогами щодо визнання права власності на цінні папери, визнання недійсними рішень загальних зборів учасників господарських товариств та визнання недійсними договорів купівлі-продажу цінних паперів тощо.

Розділ 6. Випуск та обіг цінних паперів

Цінні папери є об'єктами права власності, а тому можуть відчужуватися на підставі правочинів, у тому числі на підставі: договору купівлі-продажу, договору дарування, договору міни, спадкування, звернення стягнення на заставлене майно тощо. Статтею 139 ГК України визначено, що цінні папери є особливим видом майна суб'єкта господарювання.

Можливість обігу цінних паперів, передання їх у заставу визначається законодавством про відповідний вид цінного паперу, а для емісійних цінних паперів – також умовами розміщення (проспектом емісії тощо). На правочини стосовно цінних паперів поширюються загальні правила про недійсність правочинів, установлені нормами гл. 16 ЦК України та гл. 22 ГК України (з урахуванням специфіки, пов'язаної з особливостями правового режиму цінних паперів, специфіки їх обігу, а також обліку прав на них).

6.1. Спонування до укладення договору купівлі-продажу цінних паперів

Статтею 181 ГК України, яка регулює загальний порядок укладення господарських договорів, передбачено, що проект договору може бути запропонований будь-якою із сторін. Господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами у передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо усіх його істотних умов (ч. 2 ст. 180 ГК України). Зокрема для договору купівлі-продажу цінних паперів істотними є умови щодо визначення предмета, строку, ціни договору (*постанова Севастопольського апеляційного господарського суду від 16.08.2012 у справі № 2-25/17087-2006*).

6.2. Визнання недійсним договору купівлі-продажу цінних паперів

На правочини стосовно цінних паперів поширюються загальні правила про недійсність правочинів, що встановлені нормами гл. 16 ЦК України та гл. 22 ГК України (з урахуванням специфіки, пов'язаної з особливостями правового режиму цінних паперів, специфіки їх обігу, а також обліку прав на них).

Аналіз матеріалів судових справ показав, що господарські суди дотримуються єдиної позиції при вирішенні цього питання. Для визнання правочину фіктивним необхідно встановити наявність умислу всіх сторін правочину. Суди враховують, що саме по собі невиконання правочину сторонами не означає, що укладено фіктивний правочин. Якщо сторонами не вчинено будь-яких дій на виконання такого правочину, суд ухвалює рішення про визнання правочину недійсним без застосування будь-яких наслідків. Таку правову позицію закріплено в п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними». *Такий висновок міститься у справах №№ 6/350нд, 5011-16/11136-2012, 5006/14/165нд/2012, 5011-64/6727-2012, 5006/29/26нд/2012, 5006/15/116нд/2012, 5011-20/3136-2012, 5006/13/23/2012 тощо.*

Однак, якщо внаслідок укладення оскаржуваних договорів купівлі-продажу цінних паперів створюється штучна кредиторська заборгованість у обсязі, достатньому для отримання контролю за процедурою банкрутства з метою подальшого ухилення від сплати кредитних зобов'язань, або ж у сторони на момент укладення такого договору існує несплачена кредитна заборгованість, – суди визнають такі договори недійсними. *Прикладом є справи №№ 5013/1099/12 та 912/856/13.*

Частиною 1 ст. 165 ГК України передбачено, що суб'єкти господарювання можуть придбавати акції та інші цінні папери, зазначені у цьому Кодексі, за рахунок коштів, що надходять у їх розпорядження після сплати податків та відсотків за банківський кредит, якщо інше не встановлено законом. Тобто приписами вказаної статті унормовано порядок здійснення розрахунків суб'єктами господарювання за придбані цінні папери, зокрема, після сплати податків та відсотків за банківський кредит, а не заборони укладення договору купівлі-продажу цінних паперів (*справи №№ 5006/15/88нд/2012, 5006/15/116нд/2012, 6/163нд, 5010/29/2012-16/1-18/45, 5006/15/88нд/2012, 11/59, 5006/6/28нд/2012, 57/222-58/499*).

Частиною 5 ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства» вимогу про переведення прав та обов'язків покупця акцій визнано належним способом захисту переважного права позивача на придбання акцій товариства. Визнання недійсним договору купівлі-продажу акцій при порушенні переважного права до такого способу захисту не віднесено (*рішення Господарського суду Закарпатської області від 14.11.2013 у справі № 5008/1493/2011*).

6.3. Визнання недійсним договору поруки до договору купівлі-продажу цінних паперів

Відповідальність поручителя настає за умови невиконання зобов'язань боржником, і в такому випадку боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники (*справи №№ 38/5005/17546/2011 та 24/5005/571/2012*).

6.4. Визнання недійсним договору застави цінних паперів

За ч. 2 ст. 13 Закону України «Про заставу» нотаріальне посвідчення вимагається для договорів застави, предметом яких є нерухоме майно, космічні об'єкти, транспортні засоби, що підлягають державній реєстрації. Цінні папери до такого переліку не віднесено (*справа № 22/233*).

6.5. Визнання недійсним договору дарування цінних паперів

Статтею 720 ЦК України встановлено, що сторонами у договорі дарування можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальна громада. Підприємницькі товариства можуть укладати договір дарування між собою, якщо право здійснювати дарування прямо встановлено установчим документом дарувальника (*рішення Господарського суду Полтавської області від 10.09.2012 у справі № 18/1436/12*).

6.6. Визнання недійсним договору комісії цінних паперів

За договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента (ст. 1011 ЦК України). Такий договір не підлягає затвердженню правлінням товариства, якщо сума договору не перевищує статутний фонд товариства (*постанова ВГСУ від 17.07.2014 у справі № 916/1135/13*).

6.7. Спори, що пов'язані з обігом векселів

Відповідно до ст. 76 Уніфікованого закону **простий вексель** не має сили, тобто є недійсним, тільки у випадках відсутності в ньому обов'язкових реквізитів, що передбачені ст. 75 цього Закону. Простий вексель може бути визнаний недійсним тільки через дефект форми (*справа № 24/5009/6987/11*). Таким чином, документ, у якому відсутній будь-який із реквізитів, зазначених у ст. 75 Уніфікованого закону, не має сили простого векселя, за винятком випадків, указаних в абзацах 2–4 ст. 76 цього Закону (*справа № 5011-53/8347-2012*).

Відповідно до ст. 53 Уніфікованого закону непред'явлення до платежу простого векселя щодо платежу за векселем у встановлений строк, як і нездійснення протесту, не звільняє від грошових зобов'язань, що виникли між сторонами, а тому векселедавець не звільняється від свого обов'язку сплатити суму векселя (*рішення Господарського суду Запорізької області від 13.02.2013 у справі № 5009/4840/12*).

Статтею 33 Уніфікованого закону передбачено, що **переказний вексель** може бути виданий строком: за пред'явленням; у визначений строк від пред'явлення; у визначений строк від дати складання; на визначену дату. Приписами ст. 34 цього Закону встановлено, що переказний вексель строком за пред'явленням оплачується при його пред'явленні. Він повинен бути пред'явленим до платежу протягом одного року від його складання. Векселедавець може встановити, що переказний вексель строком за пред'явленням не може бути пред'явленим до платежу раніше визначеного строку. У цьому разі строк для пред'явлення починається з цього строку. При цьому чинне законодавство України не встановлює обов'язку вчиняти індосамент тільки на звороті векселя, а дає сторонам право його вчинити також на приєднаному до нього аркуші (алонжі) (*рішення господарських судів: Івано-Франківської області від 02.04.2013 у справі № 909/267/13-г та Донецької області від 22.02.2012 у справі № 11/305*).

Відповідно до п. 1 ч. 5 ст. 5 Закону України «Про обіг векселів в Україні» від імені юридичних осіб вексель підписується власноручно керівником та головним бухгалтером (якщо така посада передбачена штатним розписом юридичної особи) чи уповноваженими ними особами. У разі якщо вексель підписується уповноваженою особою, до тексту векселя включається посилання на внутрішній документ юридичної особи, відповідно до якого уповноважена особа має право підписувати вексель. Підписи скріплюються печаткою. Проте у судовій практиці наявна правова позиція суддів, відповідно до якої відсутність підпису векселя

головним бухгалтером не є підставою для визнання спірних векселів такими, що не мають вексельної сили (*постанова ВГСУ від 04.09.2012 у справі № 5011-58/912-2012*).

Відповідно до пунктів 8 та 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 08.06.2007 № 5 «Про деякі питання практики розгляду спорів, пов'язаних з обігом векселів» за наявності на переказному або простому векселі підписів осіб, не здатних брати зобов'язання за векселем, або підроблених підписів, або підписів вигаданих осіб, або підписів, що з будь-яких інших підстав не можуть зобов'язувати тих осіб, які поставили їх на векселі чи від імені яких він був підписаний, то згідно зі статтями 7 та 77 Уніфікованого закону зобов'язання інших осіб, які поставили свої підписи на ньому, є юридично дійсними (*справи №№ 918/12/13 та 36/80 та 39/156пн*).

У випадках, передбачених статтями 215–236 ЦК України, правочини, на підставі яких було видано (передано) вексель, можуть бути визнані судом недійсними із застосуванням між сторонами загальних правових наслідків недійсності правочинів, але це не спричиняє недійсність векселя як цінного папера та не перериває індосаментний ряд (*справи №№ 39/5005/10720/2012, 6/5005/10671/2012 та 37/5005/10604/2012*).

Чинне законодавство не пов'язує дійсність договору купівлі-продажу, предметом якого є векселі, із правильністю їх оформлення. Такий вексель має значення самостійного зобов'язання як за формою, так і за змістом, і пов'язаний з договором купівлі-продажу своїм виникненням виключно лише у частині виконання грошового зобов'язання, яке з цього договору виникло (*рішення Господарського суду Закарпатської області від 13.02.2012 у справі № 5008/1505/2011*).

Авалі підпадають під визначення правочинів, що зазначені в ч. 1 ст. 202 ЦК України, та є односторонніми правочинами, на які поширюється ст. 204, ч. 3 ст. 215 ЦК України, згідно з якими правочини у випадках невідповідності їх вимогам закону визнаються недійсними (*справа № 5020-618/2012*). Така само правова позиція міститься у рішеннях Господарського суду м. Севастополя від 26.11.2012 у справі № 5020-1156/2012 та від 09.01.2013 у справі № 919/826/13.

Відповідно до постанови Правління НБУ від 16.12.2002 № 508 акцепт – засвідчена підписом трасата або іншої особи (посередника в акцепті) згода оплатити переказний вексель у тому вигляді, в якому він пред'явлений до платежу. Акцепт має бути безумовним і надписаним на векселі та може складатися лише з підпису трасата на лицьовому боці векселя. Акцепт трасата може бути обмежений частиною вексельної суми. Якщо за час від акцепту до пред'явлення векселя до платежу в текст векселя були внесені зміни без згоди акцептанта, останній відповідає згідно з умовами наданого ним акцепту. Відсутність акцепту свідчить про те, що взяття зобов'язань здійснити платіж за переказним векселем не відбулося, тобто згідно з положеннями ст. 28 Уніфікованого закону у держателя не виникає права вимоги, що ґрунтується на переказному векселі (*справа № 5020-537/2011-1629/2011*).

З огляду на відсутність безперервного ряду індосаментів, якщо останній індосамент є бланковим або на пред'явника (тобто в ньому не зазначено особу, що отримує вексель), законним векселедержателем такого векселя вважається особа, у якій вексель фактично знаходиться (*справа № 6/5005/15515/2011*).

Аналіз матеріалів узагальнення засвідчив, що для деяких господарських судів постало проблемне питання визначення належного векселедержателя у випадку відсутності безперервного ряду індосаментів. Також проблемним є питання щодо визначення належного відповідача у спорах про визнання недійсним протесту векселя (ним має бути нотаріус чи векселедержатель).

Розглядаючи вимоги суб'єктів господарювання про стягнення заборгованості за простими та опротестованими вексями, суди вивчали докази сплати відповідачем суми боргу. За відсутності у відповідача відповідних доказів суди задовольняли заявлені вимоги (*рішення*

господарських судів: Запорізької області від 13.02.2013 у справі № 5009/4840/12, Вінницької області від 17.07.2013 у справі № 902/774/13, Волинської області від 03.06.2013 у справі № 903/409/13, Хмельницької області від 28.05.2012 у справі № 16/5025/394/12).

6.8. Стягнення заборгованості за договором купівлі-продажу цінних паперів

Аналіз матеріалів узагальнення засвідчив, що у переважній більшості господарські суди задовольняли позови про стягнення заборгованості за договорами купівлі-продажу цінних паперів, якщо одна із сторін не виконувала свої зобов'язання відповідно до укладених договорів. Такими прикладами є рішення господарських судів у справах: № 903/409/13 від 03.06.2013, № 02/327/13-г від 30.04.2013, № 02/774/13 від 17.07.2013, № 10/6698/13 від 06.06.2013 тощо.

6.9. Стягнення заборгованості за договором міни цінних паперів

Відповідно до частин 1 та 2 ст. 715 ЦК України за договором міни (бартеру) кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар. Кожна із сторін договору міни є продавцем того товару, який вона передає в обмін, і покупцем товару, який одержує взамін. До договору міни застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, положення про договір поставки, договір контрактації або інші договори, елементи яких містяться в договорі міни, якщо це не суперечить суті зобов'язання – ст. 716 ЦК України (справа № 9/126).

Розділ 7. Спори, що пов'язані зі зміною статутного капіталу акціонерного товариства

Аналіз матеріалів судових справ показав, що за період 2012–2013 років господарськими судами спори зазначеної категорії вирішувалися, зокрема, щодо: зобов'язання викупити акції та визнати за акціонерами право вимагати від товариства здійснити такий викуп, реалізації переважних прав акціонера тощо. Варто зазначити, що пов'язані зі зміною статутного капіталу вимоги в якості основних позовних вимог позивачами часто не вказувалися, а часто були похідними від вимог про визнання недійсними рішень загальних зборів або органу управління товариства.

7.1. Щодо обов'язкового викупу цінних паперів

Попереднє схвалення значних правочинів відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства» не є підставою для здійснення обов'язкового викупу належних акціонерів акцій, якщо він голосував проти прийняття загальними зборами відповідного рішення. Законодавець розмежовує поняття «рішення про вчинення значного правочину», а також «рішення про попереднє схвалення значних правочинів» (у справі № 07/5026/796/2012 постановою Верховного Суду України скасовано постанову ВГСВ від 23.01.2013, справу направлено на новий розгляд до суду касаційної інстанції).

У випадку зміни видів акціонерних товариств, які встановлені ст. 25 Закону України «Про господарські товариства» (відкрите/закрите акціонерне товариство), на типи, що визначені ст. 5 Закону України «Про акціонерні товариства» (публічне/приватне акціонерне товариство), обов'язковий викуп акцій акціонерним товариством на вимогу акціонера ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства» не передбачений. Цю позицію підтверджено роз'ясненням ДКЦПФР від 10.08.2010 № 7 «Про порядок застосування розділу XII Закону України «Про акціонерні товариства» щодо здійснення обов'язкового викупу акціонерним товариством розміщених ним акцій», затвердженим рішенням Комісії від 10.08.2010 № 1264 (постанови Львівського апеляційного господарського суду у справах №№ 5015/4070/11, 5015/4069/11, 5015/4003/11, 5015/4248/11, 5015/4249/11, 5015/4484/11, 5015/4295/11).

Відповідно до ч. 2 ст. 20 Закону України «Про акціонерні товариства» та «Порядку переведення випущених емітентом у документарній формі акцій на пред'явника в іменні акції», затвердженого рішенням ДКЦПФР від 29.09.2009 № 1129, товариство зобов'язане на вимогу акціонера здійснити обмін належних йому акцій на пред'явника на іменні акції (*справа № 5011-62/3965-2012*).

7.2. Щодо реалізації переважного права на придбання акцій

Аналіз судової практики свідчить, що спори з приводу реалізації акціонерами переважних прав господарськими судами вирішувалися по-різному – залежно від того, яка саме норма була чинною (в якій редакції) під час виникнення спірних правовідносин. У період, що розглядається в узагальненні, більшість судових рішень щодо зазначеного питання переглядалися ВГСУ з урахуванням ст. 81 ГК України.

Чинна ст. 7 Закону про акціонерні товариства вже прямо передбачає, що акціонери мають переважне право на придбання акцій товариства пропорційно кількості належних їм акцій. У той самий час положення ч. 3 ст. 81 ГК України не покладали на продавця акцій закритого акціонерного товариства обов'язку продавати ці акції всім акціонерам порівну або залежно від кількості належних їм акцій у статутному фонді товариства. Відтак до втрати чинності ст. 81 ГК України власник акцій закритого акціонерного товариства мав право вільно обирати покупця своїх акцій із числа осіб, які мали таке переважне право (*постанова ВГСУ від 20.02.2013 у справі № 11/5007/1000/12*). Отже, переважне право на купівлю акцій може виникати лише у акціонера товариства і тільки у випадку продажу акцій третім особам.

Переважними правами наділені виключно акціонери товариства, відтак лише вони мають право вимоги в судовому порядку переведення на них прав та обов'язків покупця. Товариству як емітенту цінних паперів не належить переважне право купівлі акцій власного випуску, що продаються іншими акціонерами товариства (*постанови ВГСУ у справах № 5002-35/4532-2012 від 04.06.2013 та № 901/1188/13 від 11.09.2013*). Таку заборону вже прямо закріплено чинною ч. 9 ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства».

Відповідно до абз. 2 п. 32 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 № 13 продаж учасником частки (її частини) з порушенням переважного права купівлі інших учасників не зумовлює недійсність такого правочину. У такому разі будь-який учасник товариства має право пред'явити до суду позов про переведення на нього прав та обов'язків покупця за аналогією з нормою ч. 4 ст. 362 ЦК України. Такі висновки містяться у *постановах ВГСУ у справах № 6/180пн-к/2011, 5002-35/4532-2012, 901/1188/13 та Верховного Суду України у справі 9/170-46/68 від 26.03.2012 тощо*. Зазначена позиція відповідає чинним положенням п. 5 ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства», в якій уже прямо передбачено порядок переведення прав та обов'язків покупця.

7.3. Щодо поширення переважних прав акціонера на випадки відчуження ним акцій на підставі договорів міни або дарування

Випадки, на які не поширюється переважне право акціонера, прямо визначені ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства» – у разі спадкування або правонаступництва. Щодо договорів дарування та міни зазначена стаття будь-яких винятків не містить.

Суперечливі позиції щодо цього питання посідали ВГСУ та Верховний Суд України ще до набуття чинності Законом України «Про акціонерні товариства». Так, згідно з абз. 1 п. 3.11 рекомендацій президії ВГСУ від 28.12.2007 № 04-5/14 ч. 3 ст. 81 ГК України передбачало переважне право акціонерів закритого акціонерного товариства на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариства. Господарські суди, застосовуючи цю норму у вирішенні спорів, враховували, що переважне право поширюється лише на випадки продажу акцій закритого акціонерного товариства, але не на інші випадки їх відчуження. Аналогічне зазначено у *постанові ВГСУ у справі № 6/475, зокрема, що переважне право акціонерів на*

придбання акцій, які відчужуються шляхом дарування, чинним законодавством не передбачено.

Однак у абз. 4 п. 32 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 № 13 викладено протилежну позицію. Зокрема, вирішуючи спори щодо реалізації акціонерами переважного права на набуття акцій, купівлею-продажем акцій закритого акціонерного товариства відповідно до гл. 54 ЦК України необхідно вважати також і передання їх у власність за договором міни. *Такі правові висновки містяться і в постановах ВГСУ, наприклад, у справах №№ 53/338-10(42/05-10) та 12/5007/93/11.*

7.4. Щодо строків та порядку реалізації акціонерами переважного права

Згідно з ч. 3 ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства» переважне право акціонерів на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами цього товариства, діє протягом двох місяців із дня отримання товариством повідомлення акціонера про намір продати акції, якщо коротший строк не передбачено статутом товариства. Враховуючи зазначене, постає питання щодо того, чи може акціонер змінити свою думку до моменту укладення договору купівлі-продажу акцій, якщо до спливу строку на реалізацію переважного права він направив стороні договору відмову від придбання акцій. *У рішенні Господарського суду Черкаської області у справі № 925/1143/13 від 16.08.2013 зазначено, що це не відповідає вимогам чинного законодавства. Таку позицію суд аргументував тим, що строки здійснення переважних прав належать до преклюзивних.*

Л. Б. Іванова,

заслужений юрист України,
суддя, секретар першої судової палати
Вищого господарського суду України,

І. В. Криштак,

кандидат педагогічних наук,
головний консультант
відділу забезпечення роботи
секретаря першої судової палати
Вищого господарського суду України